

KS. BOLESŁAW KUMOR

Lublin

UNIA UŻHORODZKA NA ZAKARPACIU (1646)

Unia brzeska w Polsce (1596) zainspirowała ruch unijny wśród Słowian prawosławnych w kierunku Rzymu. Trzeba przyznać, że unie te były możliwe dzięki poparciu politycznemu Austrii i tendencjom zmierzającym do reformy Cerkwi i uniezależnieniu jej od obcych wyznań. Zawierano je na dogmatycznej podstawie unii florenckiej, gwarantującej Kościołom wschodnim odrębność obrzędową, kalendarz juliański, własną hierarchię kościelną wraz z własnym prawem i zwyczajami kościelnymi. W granicach monarchii Habsburgów duchowieństwo unickie otrzymało od państwa przywileje duchowieństwa łacińskiego. Unie w Siedmiogrodzie, na Zakarpaciu i – najwcześniejsza – w Chorwacji dochodziły do skutku przy wybitnym poparciu Austrii i wszystkie zostały zawarte w politycznych granicach Korony św. Stefana.

Do pierwszej unii ze Słowianami doszło na początku XVII w. w Chorwacji. Po klęsce na Kosowym Polu (1389) wielu prawosławnych Serbów i Wołochów schroniło się w ucieczce przed Turkami na terenie Chorwacji, zwłaszcza w okolicach Senija, Iwaniczgradu i Marcza. Od 1607 r. mieli oni własnego biskupa, który rezydował w klasztorze prawosławnym w Marcza, a liczba wiernych sięgała około 60 tysięcy. Pierwszy biskup prawosławny w Marcza Symeon (1607-1630), został pozyskany dla unii kościelnej przez biskupa zagrzebskiego P. Dimitrowicza. Obydwaj udali się do Rzymu, gdzie 20 marca 1611 r. w obecności papieża Pawła V została proklamowana unia kościelna tego biskupstwa z Kościołem katolickim. Papież zatwierdził biskupa Symeona na dotychczasowym stanowisku. Jednak biskup Symeon natrafił na opór części wiernych przeciwko unii kościelnej. Dopiero biskup Gabriel Predojewicz (1642-1644) i jego następcy, nazywani „biskupami świdnickimi”, utrwaliли unię. Dla tych unitów papież Pius VI na wniosek cesarzowej Marii Teresy na mocy bulli *Tandem a nobis* z 19 kwietnia 1777 r. utworzył diecezję w Kriżowecu i podporządkował ją metropolii łacińskiej w Ostrzyhomiu na Węgrzech.

Do podobnej unii kościelnej doszło na Zakarpaciu. Sytuacja społeczna Rusinów zakarpackich i parafialnego duchowieństwa prawosławnego była trudna; jedni i drudzy byli traktowani przez Węgrów jako poddani pańszczyźniani. Moźnowładcy węgierscy na terenie Zakarpacia byli albo katolikami, albo kalwinami. Na Zakarpaciu dominowały zwłaszcza dwie rodziny moźnowładcze: hrabiów Drughetów, którzy w 1605 r. porzucili kalwinizm i powrócili na łono Kościoła katolickiego (ich posiadłości ziemskie rozciągały się w rejonie Użhorodu), oraz książęca rodzina Rakoczyc, będąca właścicielem olbrzymich posiadłości ziemskich w rejonie Munkaczewa. Z tej rodziny wywodziło się wielu wybitnych książąt Siedmiogrodu, którzy często stawali na czele węgierskiego ruchu narodowego i protestanckiego skierowanego przeciwko Habsburgom, ich pretensjom do panowania na Węgrzech. Rodzina ta, społecznie i politycznie potężniejsza od Drughetów, podjęła akcję pozyskiwania Rusinów zakarpackich dla swych celów politycznych i dla kalwinizmu. Wszechstronną akcją narzucania kalwinizmu Rusinom na Zakarpaciu i Rumunom w Siedmiogrodzie podjął na wielką skalę książę Jerzy I Rakoczy (1630-1648). Akcji tej służyła propaganda za pośrednictwem broszur, traktatów i katechizmów kalwińskich, narzucenie na stolicę biskupią w Munkaczewie ludzi przeciętnych i słabych, a także podporządkowanie biskupstwa prawosławnego w tym mieście superintendentowi kalwińskiemu. Równocześnie następowała administracyjna madziaryzacja Rusinów.

Prawosławni biskupi z Munkaczewa, świadomi protestanckiego niebezpieczeństwa, poczęli się zbliżać do Kościoła katolickiego. Nie bez wpływu na bieg wydarzeń była unia brzeska, zawarta w 1596 r. w sąsiedniej Polsce. Również i tu, na Zakarpaciu, unia miała prowadzić do reformy Kościoła i umocnienia dyscypliny duchowieństwa, a także do uzyskania przywilejów społeczno-politycznych i przeciwstawienia się protestantyzmowi. Pracę w kierunku unii rozpoczął hr. Jerzy Drughet w 1613 r. przy pomocy przemyskiego biskupa unickiego Atanazego Krupeckiego.

Dzięki działalności kaznodziejskiej biskupa Krupeckiego w rejonie Użhorodu, wspartej przez jezuitów, proklamację unii kościelnej zaplanowano już na Zielone Święta 1615 r. w Krasnym Brodzie, w obecności hr. Jerzego Drugheta i biskupa Krupeckiego. Do unii zgłosiło akces 50 kapłanów prawosławnych i ich parafianie. Do unii można było przystąpić, można też było nie przystąpić, a także odstąpić od niej, jak na to wskazują jej dzieje na Zakarpaciu. Była więc to unia dobrowolna. O pełnej jej dobrowolności świadczy fakt, że przygotowana proklamacja unii nie doszła do skutku z powodu przeciwdziałania jej przeciwników. Sam fakt, że przeciwnicy byli, że mogli swobodnie działać i nie dopuścić do proklamacji unii, świadczy o swobodzie przyjęcia bądź odrzucenia unii kościelnej.

Biskup prawosławny Jan Gregorowicz na łożu śmierci, w 1633 r., upraszał mnichów klasztoru św. Mikołaja w Munkaczewie, by na jego następcę wybrali zwolennika unii kościelnej. Wybór padł na ks. Bazylego Tarasowicza, który niebawem otrzymał święcenia biskupie z rąk metropolity mołdawskiego i potwierdzenie ze strony ks. Jerzego I Rakoczego. To on miał doprowadzić wysiłki unijne do pomyślnego końca, przy współpracy hr. Drugheta i biskupa rzymskokatolickiego z Eger Jerzego Jakuszicza.

Dalsze zabiegi o unię natrafiły na poważne trudności ze strony kalwińskiego księcia Siedmiogrodu – Rakoczego. Aresztowano biskupa Bazylego, którego główną winą, jak wykazały ostatnie badania, było zaplanowanie spotkania z katolickim biskupem Eger i złożenie na jego ręce katolickiego wyznania wiary. Niewiele pomagały protesty cesarza Ferdynanda III i wojewody węgierskiego (*palatinus*) Mikołaja Eszterhazego. Dopiero po kilku miesiącach biskup Bazyli mógł opuścić więzienie, by znów do niego powrócić. Dopiero w 1642 r. został ostatecznie uwolniony, ale obłożony banicją przez księcia Rakoczego musiał pójść na wygnanie.

Teraz dopiero, korzystając z wolności i pobytu w posiadłościach cesarskich, biskup Bazyli zdecydował się na akceptację unii kościelnej. Uczynił to w maju 1642 r. w Wiedniu, gdzie złożył katolickie wyznanie wiary na ręce nuncjusza apostolskiego Gasparre Mattei. Odtąd działał na rzecz wprowadzenia unii kościelnej na Zakarpaciu. Zamieszkał więc we wschodniej Słowacji w miasteczku Kallo i stąd rozpoczął na Zakarpaciu akcję pozyskiwania księży i wiernych dla unii. I tym razem nie obyło się bez więzienia i udręk, które spadły na biskupa Bazylego ze strony kalwińskiego księcia Rakoczego. Protekcja cesarza Ferdynanda III przywróciła mu wolność. Ponieważ książę Rakoczy przeciwstawił mu antybiskupa Jana Jusko, biskup Bazyli mógł odzyskać klasztor św. Mikołaja w Munkaczewie, rezydencję biskupów, tylko przez powrót do prawosławia. Według badań A. Hodinki biskup Bazyli miał to uczynić jedynie formalnie, jako że na łożu śmierci (1651) zobowiązał mnichów do wyboru na biskupa ks. Piotra Parteniusza Petrowicza, wielkiego zwolennika unii.

Po powrocie biskupa Bazylego do Munkaczewa (1645) bezpośrednio przygotowanie kaznodziejskie dla recepcji unii przeprowadzili dwaj bazylianie: ks. Piotr Parteniusz Petrowicz i ks. Gabriel Korowicki. W imieniu biskupa Bazylego zostali zaproszeni do Użhorodu kapłani prawosławni z terytoriów należących do katolickich właścicieli Zakarpacia. Dnia 24 kwietnia 1646 r. proklamowano uroczyste unię kościelną na synodzie w Użhorodzie, zwołanym przez biskupa Bazylego, ale bez jego udziału. Do unii przystąpiło początkowo 63 kapłanów, którzy złożyli katolickie wyznanie wiary na ręce rzymskokatolickiego biskupa Eger, Jerzego Jakuszicza, w czasie celebracji mszy św. Warunki unii były następujące:

1. Zachowanie obrzędów i tradycji liturgicznych słowiańsko-bizantyńskich;
2. Zagwarantowanie duchowieństwu prawa wyboru biskupa, który w każdym wypadku po wyborze miał być prekonizowany przez papieża;
3. Duchowieństwo unickie miało otrzymać takie same przywileje społeczne i polityczne, jakimi cieszyło się duchowieństwo rzymskokatolickie.

Warunki te potwierdził biskup Jakuszicz, jego następca biskup Benedykt Kisidi, a także prymas Węgier metropolita Ostrzyhomia Jerzy Lippay na synodzie plenarnym w Tyrnawie w 1648 r. jako „*legatus natus* Stolicy Apostolskiej w Królestwie Węgierskim”. Przywileje społeczne i polityczne przyznał uniom cesarz Leopold I dopiero w 1692 r. Do 1650 r. unia na Zakarpaciu liczyła około 300 tysięcy wiernych i 150 księży. Do utrwalenia unii i pozyskania dla niej prawie całego Zakarpacia przyczynili się kolejni biskupi, a zwłaszcza biskup Piotr Parteniusz Petrowicz (zm. 1665). Po jego śmierci Kościół unicki na Zakarpaciu przeżył poważny kryzys, jako że kler unicki – zgodnie z warunkami unii – pragnął sam wybierać biskupa. Tymczasem do stolicy biskupiej zgłosiło pretensje aż trzech kandydatów: jeden mianowany przez cesarza Leopolda I, drugi przez księcia siedmiogrodzkiego Franciszka Rakoczego, a trzeci przez Stolicę Apostolską. Przez 25 lat, z ogromną szkodą dla samej unii, trwały walki trzech kandydatów o stolicę biskupią. Dopiero wraz z mianowaniem przez Stolicę Apostolską w 1689 r. ks. Józefa Camillisa na biskupa tytularnego Sebaste (zm. 1706) nastąpiły lepsze czasy dla unii zakarpackiej.

Był to z pochodzenia Grek z wyspy Chios, bazylianin, który ukończył studia teologiczne w greckim kolegium w Rzymie. Po przyjeździe na Zakarpacie z całą gorliwością oddał się utrwalaniu unii kościelnej przez odbywanie częstych synodów kościelnych, podnoszenie dyscypliny i poziomu intelektualnego duchowieństwa. Wydał też wiele książek w obronie unii kościelnej i katechizm. W 1703 r. w czasie najazdu ks. Franciszka II Rakoczego na Zakarpacie został wygnany z Munkaczewa; zmarł w Preszowie na Słowacji.

Po jego śmierci na skutek rozbieżności między Rzymem a Wiedniem stolica biskupia była nie obsadzona przez dziesięć lat. Od 1715 r. na Zakarpaciu działali biskupi unicy: Gennadiusz Bizancy (1715-1733), Stefan Olszansky (1733-1737), Gabriel Blaskowsky (1738-1742) i Manuel Olszawsky (1743-1767), ale pretensje biskupów węgierskich z Eger, zmierzających do podporządkowania sobie unitów i biskupów unickich, wywołały wiele słusznych skarg i niepokojów. Już wcześniej, bo w 1692 r., cesarz Leopold I zrównał w przywilejach kler unicki z klerem łacińskim, co przyczyniało się wielce do utrwalenia unii na Zakarpaciu.

Za nią opowiadała się również cesarzowa Maria Teresa i na jej prośbę papież Klemens XIV bullą *Eximia regalium* z 19 września 1771 r. utworzył unicką diecezję w Munkaczewie, której granice objęły Zakarpacie i wschodnie

terenach Słowacji. W 1773 r. diecezja otrzymała katedrę w pojezuickim kościele w Użhorodzie, a budynki kolegium jezuickiego przeznaczono na seminarium duchowne. Dzięki tym posunięciom życie religijne w diecezji zaczęło się rozwijać, a diecezja normalnie funkcjonować. Około 1815 r. diecezja liczyła 467 parafii i 380 tysięcy wiernych. Przewodził jej biskup Andrzej Baczyński (1773-1809).

Wieloletnia działalność tego biskupa przyniosła wspierany rozwój Kościołowi unickiemu na Zakarpaciu. Zorganizował on kapitułę katedralną (1776), podzielił diecezję na osiem archidiakonatów, uzyskał stałe uposażenie dla biskupstwa (1775), ustalił rezydencję biskupów w pojezuickim klasztorze w Użhorodzie, utworzył diecezjalne seminarium duchowne (1776) i bogatą bibliotekę. Przyczynił się też do wydania katechizmu i Biblii w języku ruskim (1804).

Dnia 22 września 1816 r. papież Pius VII na prośbę cesarza Franciszka I mocą bulli *Relata semper* wyłączył z diecezji munkaczewskiej 193 parafie na Słowacji w sześciu komitatach i utworzył z nich nową diecezję – diecezję preszowską. Obydwie diecezje, munkaczewska i preszowska, należały do łacińskiej metropolii w Ostrzyhomiu.

WAŻNIEJSZE POZYCJE BIBLIOGRAFICZNE

- Baran A., *Cerkva na Zakarpatti v rokach 1665-1691*, „Bohoslvija”, 32, Roma 1968, s. 77-145.
- Boysak B., *The fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine*, Toronto–New York 1963.
- Hodinka A., *A Munkäcsi görög-katholikus püspökség története [Dzieje biskupstwa greckokatolickiego w Munkaczewie]*, Budapeszt 1906.
- Lacko M., *Unio Użhorodensis*, Roma 1965².
- Lacko M., *The Union of Użhorod*, „Slovak Studies”, 6, Roma 1966, s. 7-190.
- Pekár B. A., *De erectione canonica eparchiae Munkačoviensis*, Romae 1956.
- Pekár B. A., *Narysy Istoriji Cerkvy Zakarpattja*, vol. 1: *Jerarchične oformlennja*, Roma 1967.
- Warzeski W. C., *Byzantine rite Russians in Carpatho-Ruthenia and America*. Pittsburg, Pa 1971.
- Roberson R. G. *The Eastern Christian Churches*, Roma 1990, s. 104-106.

УЖГОРОДСКАЯ УНИЯ В ЗАКАРПАТЬЕ (1646)

Р е з ю м е

В статье представлена история Ужгородской унии (1646 г.) в контексте униатского движения среди православных славян. Это движение, направленное на укрепление связей с Римом, пользовалось поддержкой габсбургской монархии, заинтересованной в упорядочении религиозных отношений на своей территории. В этом аспекте Ужгородская уния представляется актом сопротивления закарпатских русичей навязываемому им Семиградским князем Георгом Ракочи I кальвинизму. Австрия в этом споре поддержала позицию униатов.

Перевод с польского *Романа Левицкого*